

МЛАДЕН МАРКОВ: СЕЋАЊА НА МИЛНАН КАШАНИНА (2)

Историја не трпи године

Нико вальда није тако добро као Кашанин општио са националним духом, али за разлику од оних који су још онда мутили кашу такозване небеске Србије, он је праву Србију својим текстовима већ ставио у европске токове

Читајући књигу Људи, људи Драгољуба Јовановића, у одељку о Милану Кашанину, живот поменутог писца постаје ми нешто отворенији. Д. Јовановић је био породични пријатељ Кашанина. Знају се. Каже како је Милан стално говорио о Маџарима, о Шокцима, о брачном односу поједињих народности, и самосвести, тврдио је да Срби немају она права која им припадају по историјској заслуги. Кашанин је био, вели Јовановић, управник Музеја кнеза Павла, више због личне везе са кнезом а пошто му је наопако кад је кнез отетран са двора. Јовановић једном реченицом, нешто, политички, дипломатски објашњава карактере и ситуације: „Кашанину није било боље ни кад су дошли Руси и партизани. Музеј му је узео Вељко Петровић, кадрији да утекне и да стигне, да потпише антикомунистички манифест и да се прилагоди новим господарима, да буде вечно млад и под сваким осветљењем леп.“

Вредело би овде, кад смо већ код Д. Јовановића, цитирати и његову опаску о фрескама из косовских манастира и утиску после разгледања једне изложбе: „... Некад у Грачаницама духови су нам се срели пред цветовима једне културе која је обележавала тешко робовање наших сељака националном племству. У светlostи тих владара и њихове властеле, овековечених фрескама, и само Косово добија једно ново објашњење и један други социјално-историјски смисао, јавља се поново јеретичка мисао: да пропаст српских великаша на Косову не значи ослобођење за српске сељаке, бар један облик ослобођења?“

Шта ли би на ову рашомонијаду рекао Кашанин, помислим, а затим се смирим. Можда је и добро што не зна.

О Милету Јакшићу је говорио као о брату, неком најрођенијем. Сматрао је да у пустинјској самоћи могу да живе и раде једино личности велике духовне моћи – поводљиви и слаби људи могу бити само њене жртве.

И није чудо да после оцене песничке вредности Милета Јакшића, у поређењу са Шантићем и Ракићем, нађе на одијум. Шта сад ти, кажу следбеници увек дежурних и у свим временима постојећих Великих Патријота какав је у оно време био Скерлић, мењаш ред ствари?

Али, читајте га сада! Целог. Јасна, европска мисао без натрухнутости нашег, у већој мери погубног националног мита, а ипак не губи ни трунку од нашег, само на ма својственог. Био је оригиналан.

Добро би било вршити упоредну анализу са данашњим временом поготово после цитата Сремчевих речи исказаних о младим писцима које се могу и данас применити: „Ничему се у младости не дивити, ништа идејално не волети, све критиковати, све снизити да ти сам будеш велик...“ Готово све Кашанинове оцене су коначне. Урођена бистрина сељачета из Барање и врхунско школовање у Паризу, а неизневерена оданост народу.

Кад пише о Мештровићу, он каже да је у то време био већи култ села него града и веће дивљење си-ромаштву него богатству...

Присећам се нашег уласка у тзв. нови живот. Ако би-

Б. Белић

Поводом изласка Изабраних дела Милана Кашанина у осам књига (Завод за уџбенике и наставна средства), овај текст (бележен више као подсетник за Сећање на Долњу земљу – Књигу успомена) прилагођен је сам штампању за новине.

ографија није почињала са ...Потичем из симашне сеоске породице експлоатисане од стране кулака..., ниси могао рачунати на државну службу. Каква нам је то национална одлика да грешке понављамо заредом?

Мајсторски опис личности Ивана Мештровића. Музеј. Достојно највећих светских писаца. Сликар! Из тога следи на пола странице опис малтене целе политичке, културне, социолошке и, једном речи, свеукупне ситуације за време владавине краља Александра као и његов однос према Хрватима. Историја, ликови, време... Где год започнете читање.

Разговарали смо о Шумадинцима. Пријатно, без бележака. Разговор је потекао као последица оцене Кашанина: Није ли Александар био превише засењен Мештровићем. Јесте, каже Кашанин.

Нелагодно се осећам кад приметим минимизирајући однос према тзв. периферним Србима. Сам се, кажем, у Београду сумољавам са Шумадинцима који ме сматрају немачкаром. Стално сам под утиском да има на уму велико слово К кад каже кнез.

Кашанин овом приликом дugo не размишља: Шумадинци су надмени због устанака. Лично се не може појалити јер је имао среће да упозна кнеза и овај њега. И, тако...

На моје друго упорно питање о шумадијском већ традиционалном истицању као срцу Српства, он цитира Сремца: „Шумадинцу је српство доnde докле његов пандурски штап долије.“ Затим констатује: Ах Сремац! Ујак му је био Јован Ђорђевић, писац Боже правде.

Као: лако је било њему. Истовремено се питам откуда толико опрезности и неповерљивости према дару као једном предуслову за успех. Он ми помаже: за сваки успех потребан је квасац. Толики су даровити, без подршке, за-вршили на буњишту.

Са Мештровићем се нашао на једној тераси у Sheveningenу. Ја данас кажем Шевенинген и одмах се најежим.

Мештровић, Дучић и Кашанин.

Да је којом срећом жив, запитао бих колико је далеко била та тераса од затвора у Шевенингену.

Оставио је и леп текст о том сусрету. Ето ти, кажем док сада читам овај текст, шта је историја. Ова мисао о Шевенингену није ми могла пасти на ум кад сам га још, живог, посећивао у Хиландарској. Историја не трпи године. То је стално отворена позорница. И ништа није за-вршено. Све још тече.

Замишљам ту тројицу који су у могућности да се споразумевају на пет страних језика. Кашанин се са Мештровићем налазио и у Амстердаму, рецимо. Не без трунке ироније, бар је тако ја доживљавам, звучи реченица да се Мештровић на конгресу ПЕН клуба појавио са својим, како каже, неуморним биографом Миланом Ђурчином који је дошао у својству уредника Нове Европе. И на помен Ђурчина избија иронија. Том значајном скрајнутом Панчевцу многи су налазили мање. По Панчеву је српска елита сматрала да је Ђурчин издајник.

Мостови, градови, аутомобили, путеви, слике Вернерове и Рембрантове... Које је ово доба? Запитао би се мој пријатељ, рано несретно преминули Жика Павловић. Обузима ме, поново, талас сете јер ми се чини да су у оно доба живели век испред нацег, данашњег.

Надам се да овај детаљ неће бити на одмет некоме ко ове редове чита: Кашанин:

Било је лето, но вече свеже и море немирно, и кад је по понови захладнело, прешли смо у дворану, где смо били сами. Први пут сам тада чуо да је Иван Мештровић у младости имао на посетици поред презимена Мештровић и презиме Габриловић. Дучић га је уверавао, с великом озбиљношћу и усрдношћу, да се није могао презивати Габриловић, него Гавриловић, и да је православнога порекла. Мештровић је, не без осмеха, пристајао да буде Србин, али не православљанин, и порицао Дучићева биолошка и верска објашњења. Поново су се приближили кад су се опоменули да је Мештровић старином из Фојнице, у Босни, а Дучић родом из Требиња у Херцеговини. На крају су се, на Дучићев предлог, сагласили да су обојица велики уметници. Свitalо је када су се раствали, пуни обазривости и хвале један за другог. Сам, идући у свој хотел, нисам могао а да се не питам, кад су се у свему слагали, зашто у оном једном нису.

Придржавајући се његове реченице (кад оцењује Мештровића) да потомци суде не само о суђењу него и о онима који о њему суде, разумем његову опрезност у оцени Динараца којима много признаје, али видљиво нагиње Панонцима за које исказује веће разумевање. Једно ми никад неће бити јасно: како је успео да научи пет страних језика и напише толико добрих књига. Докторирао у Француској. Тај мали Барањац! Тај страшни неумитни, готово непогрешиви судија.

Скромност, кажем а помишљам како и дар није безнадајан.

Као и Пупина, терала га је радозналост. Све је морао да види, прочита и запамти да би, као у стих, сажео мисао: *Наши даровите уметници се разликују од уметника у великом свету не по томе што немају великих врлина него што имају убитачних мана.* Ту реченицу је изрекао кад је поредио Аристиду Мејслу са Мештровићем.

У његовој соби, улица Хиландарска, питам га да ли чита савремене млађе писце и да ли налази, можда, неког изразитог. Дуго ме гледа испитивачки тако да се већ осећам непријатно, уплашен да не помисли како моје питање одише личном нотом. Напокон с болним уздахом каже да је доскора све прatio или више не чита. Жали се на Десанку да му је отела речи: *немам више времена*.

Волео је да прича о композиторима и о музичи, али на начин као што се говори о неком литерарном делу. Говорећи о музici, увек би уздахнуо. То причање о музичи, добијало је изузетан и нестваран облик. Као кад се чита књига. Каже, на пример: свија ми се нарочито онај други став.

Те речи преводим као што би се неко само позвао на почетак Куге. Знал-

ци, дакле, музику читају. Каже: моја прва љубав није била књижевност, ни уметност, него музика. О додирним тачкама те две уметности нигде још нисам читao.

Намерно почињем реченицу његовим стилом: нико као он није познавао светско и наше сликарство. Посетио је и упознао скоро све светске музеје. Знао је чак и где се која слика налази. Али, он је и писао живописно. Он је ваљда једини наш писац који је, тако да кажем, удружио руку и око; моћ опажања и дар бирање речи. Не знам зашто позванији од мене нису већ рекли да је он редак ренесансни тип највећег, европског дometa. Свестран. Колико зnam и тачно оцењује књижевност, толико и сликарство. Колико музику, толико вајарство. И кад додирнем ово његово дело, кад прочитам било коју страницу, бивам привучен необичним, другим углом гледања, а тада, обасјани предмети и људи другом светлошћу, природно, и изглеђају другачије.

Више од пола века поред нас је ћутала мудрост, лепота и светлост. Његове речи треба схватити озбиљно. Први знаци дешперације, умора или можда презира назиру се кад каже: „... Што историја дуже траје и што дуже живим, све више се дивим оном што човек зна да створи и све више се грозим онога што уме он да почини. Никад човек није био такав дух као за мoga живота и никад такав звер.“

Знао сам пре ових сабраних дела скоро све што је написао. Али, приликом новог читања свих великих писаца деси се чудо. Искрсне још неколико непознаница, у делу откријете неке нове слојеве. Тада се отвара нова књига. Нешто слично понављао се и са Андрићем а сад, то, равноправно са писцем „Травничке хронике“, исто и са Кашанином. Мораши читати полако да се не би опио. Од њихових књига прети пријатна вртоглавица а понекад и емоционална деструкција: како после њих? Све се слаже. Сви су у праву. И сви и невини и криви. И ништа не можеш ни додати ни одузети. У супротном - срушшила би се цела грађевина; било би осакаћено дело.

Овај човек који седи преко пута мене, подбочен јастуком, оштра погледа и камена лица, био је некад дечак. Сиромашак који прича како носе дрва из херцегове шуме. Слуге су. Овај човек је запамтио дирљиво детињство и написао. Да ли је дечак из херцегове шуме сањао да ће постати пријатељ владара једне земље? Какав мотив за добrog писца! Мислим да је уморна. Каже:

- Једном заувек сам се уверио да само оно што је племенито, може бити лепо.

То је реченица изречена после виђења јелена, кошуће и ланета у херцеговој шуми.

Све ме подсећа на реч изречену на крају филма *Грађанин Кејн*.

Немам речи. Загледан сам у прошlost.

Он је непомерљиви становник наше књижевне и културне историје. Ено га како разговара са Климентом и наумом на Охридском језеру а одмах затим видим слику на којој стоји са кћерком кнеза Лазара Хребельановића. Овај призор достојан је, а може бити и претеча, српског *Девојачког* извора. У својим, стилски вр-

Жали се на Десанку да му је отела речи:
немам више времена

хунски наведеним писмом, текстовима о том добу, он спаје живе са мртвима. Не, исправљам се, он све очиљава.

Он то чак и сам каже: „Ако су ми непознати моји анонимни претци, нису ми непознати људи чијег духа у мени има, ако крви нема. Са мном од мога детињства разговарају Милош Војиновић и Ваистина слуга – не бих имао памћење тако добро да њих није било.“

Нико вљада није тако добро као Кашанин општио са националним духом, али за разлику од оних који су још онда мутили кашу такозване небеске Србије, он је праву Србију својим текстовима већ ставио у европске токове. То, што се десило доцније па смо постали изопћеници, обележени и прокажени, заслуга је управо оних који су њега прећуткивали, а то покушавају и данас кад је његово дело доступно. Прећуткиваче се изражава жмурењем, гурањем дела под тепићима и безбрзим другим комбинацијама. Минимизирањем, недоумицама око појединих његових оцена... Поједине странице његовог текста са белешке Родбина у књизи *Случајна открића* делују као крик целе наше нације. То је позив, опомена, вапај мудрог писца који нас упозорава да се саберемо. Треба знати куда идеши, али истовремено и одакле долазиш.

Често мисли о смрти. Пита се хоће ли са лепом мишљу напустити живот.

Мислим да је отишао горак, ојајен и несхаћен. Предуго би трајала анализа свих удобљења и клисура на његовом каменом барањском лицу тамне пути. Лично ми је на једног свог претка за кога је једино знао да су га звали Црни који је, опет, волео књиге, био противник Вуков и тврдио да је све доскора било вила и знамо што их више нема.

Удружене рука и око: Кашанин пред својим портретом (цртеж Милана Узелца)

и свуд радо слушан. Ко би се одушевљавао човеком који не тражи 'Обилића на бојном пољу, него на духовном'? Уместо да хвали, он провођира обожаваоце јунака и хајдука: 'Ми ћемо, каже, своје јаде јуначки подносити кад већ не знамо јуначки другима јаде задавати'. Противник легенди. Он не обожава фетише. 'Гусле? Не велим да вљада разбити гусле: само нека мало висе о клину.' Још горе: 'Мотикине победе преживеће навек јатаганове'."

Кашанин, чини ми се, зна све напамет шта је написао: финале Костићеве предсмртне песме ни на шта толико не сећа као на финале Бетовенове Девете...

У тексту сећања на сусрете са Миланом Кашанином професор Владета Јеротић описао је његову болест у последње дане, служећи се застрашујуће реално професионалним жаргоном, и уносећи нешто приземнији тон профаре, свакодневне лексике. (Други маждани удар, калфа.)

Овај текст је доста грубо оправдао Кашанина у последњим данима живота. Поједини цитирани делови разговора, нарочито о схваташњу вере, хришћанства, страха пред смрћу, делују сурбово; можда их је требало изоставити.

Иначе, Јеротићева оцена Кашанина, записана 1975. године препотентна је, оцењивачка са аргантношћу и без подлоге у мери ауторитета. Личи помало као кад би писцу почетнику препустили суд о Чехову. За судију је ипак нужна свестрана меродавност. Професор Јеротић сматра да је Кашанин непоправљив конзервативац који се свесно ограђује од новог.

Да је то рекао неко други, онда треба размислити, али кад ова мисао долази од Јеротића, онда се осмехујем са разумевањем. Кашанинове књиге говоре супротно, али ја мислим да су ретки они који су их проучили.

Присетих се да ми је говорио како га је Крлежа звао да се пресели у Загреб. Нудио му вилу на Тушканцу. Обио је. Дочекао је крај у полумраку Хиландарске.

Већина оних који пишу о Кашанину и његовом стваралаштву некако на пола уста похваљују његово дело, али без поређења са било којим светским писцем или есејистом, у вредносном смислу. Такође, и наши књижевни критичари којима писци овако обимних књига и значајног остварења задају увек велику муку.

Последњи пут видео сам га у болници. Сокобањска. Био је исто онако таман, као скамењен, са оштром резовима по лицу. Очи су му биле бистре. Није могао да говори.

Приређивач је унео у овај избор велики број текстова који говоре о Кашаниновом делу и њему самом. Види се да је одабирао већину истомишљеника за писце предговора и описа дела М. Кашанина што му и по праву припада. Издавач је, вљада, бирајући га, просуђивао. Тек два или три текста наговештавају Кашанину признање светске величине. (Нешто слично дешавало се и са Андрићем пре него што је добио Нобелову награду.) Сви одају почаст значајном писцу, додуше, али сви који су прилику да исказују и своје начело. Као: јесте, Кашанин је у праву, али... Свако затим исказује и део своје естетике. Кашанину може свако супротставити део своје филозофије, али је чинjenica да је супериоран управо у рационалности, нечим што је одувек била слабост наше писане речи.

Што се тиче издавача, треба му одати признање због штампања вредног дела, али то је, иако је тврд повез, и златотиск, и свечана боја, ипак доста лоше урађено. Четири дела издавач смешта у једну књигу.

-Kraj-

Једног дана уздрхталог гласа (што се није никад до тада дешавало) телефоном ми је јавио да му је управо сада, телефонски, уредник *Просвете* Петар Џацић одбацио рукопис романа *Привиђења*. Телефоном? Нисам могао да се приберем. Позовем Бошка Петровића који је у то време био председник *Матице српске* и испричам до гајај. Бошко Петровић, са којим никад нисам био у добром политичким сагласијама, схвата и каже: – Реци Кашанину да ће сутра наш курир доћи по рукопис у Кашанинов стан.

Тако је експресно штампан роман *Привиђења*, последњи рукопис великог писца. Може ли се са овог света отићи са лепом мишљу. Штампану књигу видео је у болници, неколико дана пред смрт.

Примећивао је да млади писци не воле те његове описе. Досадно им је читање како је изгледао Стеван Сремац, на пример. То је доказ да их не занима прошлост из које смо сви произишли. Од њега сам преузео мисао да је наше стваралаштво само каменчић у зиду националне културе. Све је трошио сем записаног памћења.

Шта је овог Барањца опредељивало више тзв. урбаном а не сеоском штиву. (Волео је да каже фолклорном.) Не љуби превише сеоско. Воли град, журно хрли Европи. Стресе се кад чује реч хајдук. Можда га је сећање на детињство доводило до очајања? Он види људе у парковима, на броду, у салону, на пикницима. Лаза Лазаревић је за њега *Све на свету пре него боем*.

Мислим да је сувише кратко трајало то наше поузданство. Примећивало се да би живну кад уочи како неко чита његове књиге. А ја сам га често враћао час на Сремца, чак на Дучића, а онда на Лазу Костића који му је одговарао. Нису сви у оно време баш били одушевљени, као што не би ни данас, кад је, пишући о Лази Костићу, рекао: „Није био, и није могао бити, увек